

Константин Владимирович Никифоров^[1]

Институт за изучавање
словенских народа Руске академије наука
Москва (Руска Федерација)

УДК 327.7/8(497.1)"199"
341.218.6:323(497.1)"199"
323.1/.2(497.11)"199/202"

Уводник

Примљен: 09.11.2021.

Прихваћен: 23.11.2021.

doi: 10.5937/napredak2-34862

У раскораку или у заједничком строју

У сусрет тридесетој годишњици распада СФРЈ

Сажетак: У раду се прави рекапитулација југословенске кризе и разматра улога западних држава у разбијању Југославије (СФРЈ, СРЈ). Аутор заступа став да је трансформација српског друштва отпочела „антибирократском револуцијом“, а да је окончана петооктобарском „булдожерском револуцијом“. Милошевићев пад означио је коначан крах целокупног курса који је он предводио током југословенске кризе. Као главни пораз српске политике истиче се државни разлаз са Црном Гором 2006. године, док се указује на то да се *de facto* губитак Косова збио пре доласка Милошевића на власт, због присилног исељавања српског становништва с овог подручја. Ипак се Косово, које је једнострано проглашено независним 2008, у српској националној свести доживљава знатно болније. Паралелно с тим, главно достигнуће Срба у то смутно доба било је настајање Републике Српске у Босни и Херцеговини, чија је велика аутономија након Дејтонског споразума 1995. године добила међународно признање.

Са свим својим разликама, Титова Југославија и државе које су никле на њеним рушевинама развијале су се и развијају се у оквиру општих закона, који важе за земље широм целог пространог региона Централне, Југоисточне и Источне Европе. Србија никако није изузетак иако се процеси трансформације, из наведених разлога, овде одвијају спорије и болније него код многих суседа.

Кључне речи: Југославија, Србија, друштвена трансформација, Слободан Милошевић, српско национално питање, Црна Гора, Косово и Метохија, Република Српска

Округли датум од дана распада Титове Југославије даје много повода за размишљање. Требало би, највероватније, почети од тога да се Југославија често издваја као нешто посебно и специфично у поређењу с другим европским социјалистичким земљама, чак и као нешто потпуно

другачије од осталог социјалистичког света. Услед тога, наглашавају се њена самостална „аутентична“ револуција током борбе са фашизмом и њен посебан развојни пут након рата, изван оквира „реалног социјализма“. Реч је о југословенском експерименту са самоуправљањем. За

[1] k.nikiforov@voxnet.ru

време Тита такав приступ је изазивао чак и осећај гордости код југословенских социолога. Такво мишљење, али овог пута без гордости, проширило се као наслеђе и на Милошевићеву српско-црногорску Југославију, која се такође тумачи као нешто што потпуно иступа из заједничког строја земаља које решавају задатак трансформисања.

Ипак, према нашем мишљењу, издвајање догађаја у Југославији од заједничких процеса који су се после Другог светског рата одигравали на истоку Европе, укључујући ту и СССР, није сасвим исправно. Развој Југославије је у општим цртама ипак текао по аналогiji с другим европским социјалистичким земљама. То, наравно, не значи да Титова Југославија није имала своје специфичности, које су се, пре свега, односиле на конфликт са Совјетским Савезом 1948. године. Али чак ни експерименти са самоуправним социјализмом нису били сасвим необични и у потпуности се могу тумачити као један од првих покушаја реформе тоталитарног социјализма и изналагања његових мање репресивних и ефикаснијих модела.

Притом, та специфичност није трајала пре-дуго. Шездесете године прошлог века биле су време реформи и покушаја њиховог спровођења у свим европским социјалистичким земљама. Догађаји у Југославији у потпуности се уклапају у ту слику. Најизраженији покушај реформи у региону било је Прашко пролеће 1968. године. Од 70-их година XX века за земље социјалистичког табора постепено је стизало време одустајања од реформи и последичног застоја. У Југославији се такође могла приметити слична тенденција. Наглашавамо да је, макар од 60-их, развој Југославије, без обзира на сву разноликост, поново

текао синхроно са осталим европским социјалистичким земљама. Све се развијало по истим законима, а и завршило се исто – потпуним крахом.

После Титове смрти у Југославији су почели процеси слични процесима у СССР-у који су у совјетској варијанти добили назив „перестројка“. У првој половини осамдесетих година у југословенској публицистици, књижевности и научној литератури подигао се талас критика постојећег поретка. Критике нису биле упућене само ка одређеним крајностима, већ ка југословенском самоуправном социјализму у целисти, који је фактички био неки облик стаљинизма. Почеле су да се појављују и критике самог Тита. Притом, процес демократизације је углавном захватио Србију, док је Хрватска, друга главна југословенска република, изгледала као бедем догматизма, што показује делимичне сличности са демократизацијом у совјетској Русији и њеним одсуством у Украјини.

Економску и политичку кризу, којима је током 80-их била захваћена Југославија, додатно су отежали догађаји на Косову, где је положај српског народа постајао све гори. И управо су ти догађаји у одлучујућој мери утицали на то да се првобитни свејугословенски демократизам српске опозиционе интелигенције постепено замени националним мотивима.

Тада се на српској политичкој сцени појавио Слободан Милошевић – главни актер српске историје 90-их година XX века. Може се рећи да се у Србији с његовим доласком на власт режим, који је у земљама Источне Европе већ пао, поново утемељио. У време када је свуда у Источној Европи комунизам одбројавао своје

последње дане, стари режим у Србији, у много чему узахавши национални талас, успео је да још једанпут мобилизује своје резерве. Под руководством Милошевића националистички бум у Србији потхрањивао се паралелним растом национализма у Словенији и Хрватској. То се калемило на брзо погоршање стања у југословенској економији.

Под притиском дешавања у Совјетском Савезу и другим земљама Источног блока, као и због сопственог кризног развоја, југословенске власти су најзад дозволиле вишепартијске изборе. Томе се најдуже супротстављало српско руководство, али је било немогуће зауставити неизбежно. Избори су се одржавали од пролећа до краја 1990. године и у четири од шест југословенских република имали су улогу „плишаних револуција“ јер су прекинули власт комуниста. У Србији и Црној Гори вишепартијски избори су прошли под контролом старих власти, које су успеле да сачувају доминантан положај у друштву и држави. То такође није било нешто уникатно. На почетку ни у многим совјетским републикама није било никаквих револуција, за разлику од Русије, где су се збила два револуциона потреса заредом – 1991. и 1993. године.

У борби за очување јединствене државе, Србија је, не укључујући малу Црну Гору, остајала све усамљенија. Деловање њеног руководства објашњавало се тиме што су Срби живели у свим републикама, за разлику од осталих народа Југославије који су при распаду федерације по републичким границама образовали своје националне државе. Трећина српског становништва остала је ван граница Републике Србије. Показало се да су циљеви Србије и најактивнијих

северозападних република били супротни. Нико није тражио компромис.

Формално се као почетак распада федерације узима 25. јун 1991, када су скупштине Словеније и Хрватске једнострано, али у сагласности једна с другом, прогласиле излазак из Југославије. Коначно је пак СФРЈ престала да постоји пола године касније – 15. јануара 1992. независност Словеније и Хрватске признале су земље Европске уније. Независност Босне и Херцеговине призната је 6. априла 1992. године. Српско становништво у Хрватској и Босни нико није питао. Фактички је право нације на самоопредељење у случају Југославије било замењено правом република на независан развој.

Деоба без споразума по правилу значи рат. То су схватали сви – и југословенске републике које су желеле да добију независност и западне државе. Ипак су и једне и друге изабрале управо тај пут. Оно што је уследило било је неизбежно. Распад федеративне државе и међуетнички грађански ратови у бившој Југославији, као и уплитање тзв. међународне заједнице у овај конфликт, ушли су у историју под називом југословенска криза 1991–2001. године.

У почетку су међунационална сукобљавања у Југославији била резултат покушаја Југословенске народне армије (ЈНА), у којој су већина били Срби, да спречи распад државе. Затим су ово супротстављање заменили десетодневни оружани сукоби у Словенији (јул 1991) и два међуетничка грађанска рата – у Хрватској (1991–1995) и Босни (1992–1995). Следећа етапа кризе била је седамдесетосмодневна НАТО агресија против Југославије због догађаја на Косову 1999. године. С повећањем албанског сепаратизма 2001. годи-

не југословенска криза се прво прелила у долину Прешева на југу Србије (1999–2001), а затим је за неколико месеци захватила и Македонију (јануар–август 2001).

Међутим, ни међуетнички ратови нису били чисто југословенска појава. На постсовјетском пространству такође се проливала крв. Између осталог, можемо споменути два рата око Нагорно Карабаха, ратове у Јужној Осетији и Абхазији, Придњестровљу и, коначно, два чеченска рата на територији Руске Федерације. Може се рећи и да су повратак Крима у састав Русије и догађаји у Донбасу закаснеле последице распада СССР.

Није нимало једноставно одвојити трансформационе „плишане револуције“ од међуетничких грађанских ратова у постсовјетским односно постјугословенским републикама. То је нарочито очигледно за постјугословенске просторе. Фактички, само се на почетку, и у престоницама, револуције могу окарактерисати као „плишане“: у југословенским републикама преко спровођења вишепартијских избора, а у СССР-у преко неуспелог државног удара. Касније је и на периферији процес задобио крајње нестабилан облик.

Суштински, 90-их година Милошевић је са својим социјалистима у Србији доста успешно задржавао власт, стварајући разне унутарполитичке коалиције и не ступајући директно у регионалне ратове. Процес трансформације, чија су врата у региону отвориле „плишане револуције“, отпочет је и у Србији, али се, у контексту очувања старе номенклатуре власти а затим и антисрпских санкција, одвијао крајње успорено, спорадично и с великим девијацијама.

У исто време, српска скупштина 90-их година није имала водећу улогу. Битни догађаји у политичком животу Србије одвијали су се у здању председништва и на улицама. Стога историја Србије у поменутој деценији представља сплет уличних демонстрација. Њихови хронолошки оквири датирају од јуна 1990, од митинга српске опозиције у ком је учествовало 50.000 људи још пре вишепартијских избора, све до октобра 2000, када је опозиција најзад дошла на власт.

Било како било, свих тих година је знатно већу опасност за режим доносила интернационализација југословенске кризе – отворено мешање у југословенске послове тзв. међународне заједнице. Југославија не само да се распала него је тај процес био директно стимулисан споља. Притом, у спољнополитичком окружењу Милошевић је остао без савезника. Чак је и са руководством Русије дуго имао прилично затегнуте односе и био је више оријентисан ка руској комунистичкој опозицији. Паралелно с тим, Русија је била ослабљена, заокупљена сопственим потресима и неспособна да се активно умеша у југословенске послове. На крају крајева, све је то довело не само до пораза Срба у „ратовима за југословенско наслеђе“ него и до насилног отцепљења Аутономне Покрајине КиМ од Србије.

Године 2000. у земљи су се одржали нови председнички и парламентарни избори, први након фактичке предаје Косова. Резултати избора били су сензационални: Слободан Милошевић је изгубио од лидера Демократске опозиције Србије Војислава Коштунице. Милошевићев пад означио је коначан крах целокупног курса који је он предводио током југословенске кризе. Као

результат, трансформациона револуција се десила тек 10 година након првих вишепартијских избора.

За разлику од других земаља Источне Европе, испоставило се да „плишана револуција“ у Србији има продужено трајање. Био је то прилично дуг процес, који се одвијао од „антиби-рократске револуције“ и првих вишепартијских избора, преко краха некада заједничке државе, покушаја да се подрже самопроглашене српске државне творевине у суседним републикама, санкција и НАТО агресије, преко масовних демонстрација опозиције, све до догађаја од 5. октобра 2000. године. Није преувеличавање ако кажемо да је српска трансформациона револуција 2000. била завршетак целокупне револуционарне деценије.

Истовремено, сматрамо да је „булдожерска револуција“ у Србији била двојачке природе. Она је само делимично била последња од „плишаних револуција“, које су отпочеле 1989. године. Другим делом, она је отварала сплет нових револуција на европском постсоцијалистичком простору. Суштински, то је било друго издање трансформационих револуција, односно револуција у оним земљама где су трансформације биле половичне и нису решиле задатке првих „плишаних револуција“. То су тзв. обојене револуције, односно „изборне револуције“ почетком XXI века.

Остаје дискутабилно питање да ли је, након 30 година, трансформација у бившим социјалистичким земљама Европе приведена крају. Да ли су у њима успостављени демократски политички систем и комплетна тржишна економија? За земље Централне Европе одговор

вероватно може да буде потврдан, узимајући у обзир да је трансформација друштвени процес, у којем се једни проблеми решавају, а појављују се други. За балканске земље, осим Словеније, решавање основних питања трансформације још је на дневном реду.

Једна од особина трансформације земаља у региону била је њена реализација заједно са тежњом многих од њих да се укључе у процес евроинтеграција. Кретање у том смеру, тј. „повратак у Европу“, умногоме је предодредило трансформациони модел у земљама региона. Прелазак је извршен имплементирањем закона, норми и правила ЕУ у национална законодавства. Самим тим, може се рећи да су земље у региону, између осталог, спроводиле трансформацију преко процеса евроинтеграција. Србија ни овде није изузетак. Званични циљ њене владе јесте чланство у Европској унији. Ипак, и даље не постоји дефинитивни одговор на главно питање – која је практична сврха спољнополитичког избора постсоцијалистичких држава у корист интеграција у заједничке европске структуре. У сваком случају, резултати реформи и евроинтеграција (тамо где су ти процеси већ завршени) показали су се далеки од очекиваних.

Није нимало случајно што се у земљама региона развија евроскептицизам. После првобитне еуфорије код „нових Европљана“ приметно је разочарање јер су очекивања била знатно виша. Показали су се и уочљиви недостаци тог процеса. Заповедни ставови Брисела и евробиро-кратије, која се проширила ван сваких граница, постали су неприхватљиви.

У сваком случају, јасно је да земље региона и након 30 година нису у потпуности и рав-

10 | неправно успеле да се „врате у Европу“ иако је управо то било представљено као главни циљ трансформација. Дисконтинуитет у развоју са „старим Европљанима“ није могао да се превазиђе. Поновила се ситуација из међуратног периода и периода социјалистичке изградње, када су се у тој истој Југославији остваривали покушаји имитационе (европеизације), а затим и алтернативне модернизације. Опстао је и јаз између развијене Централне Европе (у коју треба сврстати и Словенију) и заосталог Балкана. Можда је јаз чак и већи. Такође, вештачка подела Балкана, коју одсликава не тако давно скован појам Западни Балкан (бивша Југославија минус Словенија плус Албанија), показала се као бесмислена.

Након „булдожерске“, односно „мале октобарске револуције“ 2000. године, у Србији су се убрзале реформе. Ипак, и после 20 година много тога треба дорадити и у економији и у политици. Није решено за Србе посебно болно питање Косова. Притом, и даље није могуће отписати ни озлоглашен спољни фактор.

Делује нам да главни пораз Србије током горуће фазе југословенске кризе и унутрашње трансформације уопште није био фактички

губитак Косова. Он се у много чему догодио раније, још пре доласка на власт Слободана Милошевића. О томе сведочи константно одлажење српског становништва из покрајине током целокупног постојања социјалистичке Југославије. Према нашем мишљењу, највећи пораз огледао се у подели Србије с другом историјски српском државом, Црном Гором, 2006. године. Ипак се Косово, које је једнострано проглашено независним 2008, у српској националној свести доживљава знатно болније. Паралелно с тим, главно достигнуће Срба у то смутно доба било је настајање Републике Српске у Босни и Херцеговини, чија је велика аутономија након Дејтонског споразума 1995. године добила међународно признање.

Поновићемо оно од чега смо кренули. Са свим својим разликама, Титова Југославија и државе које су никле на њеним рушевинама развијале су се и развијају се у оквиру општих закона, који важе за земље широм целог пространог региона Централне, Југоисточне и Источне Европе. Србија никако није изузетак иако се процеси трансформације, из наведених разлога, овде одвијају спорије и болније него код многих суседа.

Konstantin Nikiforov

Institute for Slavic Studies of the Russian Academy of Sciences
Moscow (Russia)

In discord or lockstep: in anticipation of the thirtieth anniversary of the dissolution of Yugoslavia

Summary

This paper gives a recapitulation of the Yugoslav crisis and considers the role of western states in the breaking up of Yugoslavia (SFRY and SRY). The author is of the opinion that the transformation of Serbian society began with the “antibureaucratic revolution” and that it concluded with the “bulldozer revolution” on October 5, 2000. The fall of Milosevic marked the final collapse of the entire political course he led during the Yugoslav crisis. The principal defeat of Serbian politics was the state split with Montenegro in 2006, while the de facto loss of Kosovo took place before the rise of Milosevic with the forced evictions of Serbs from this region. Nevertheless, the loss of Kosovo, which unilaterally declared its independence in 2008, is perceived as more painful in the national consciousness. Parallel to this, the main achievement of the Serbs during these troubled times was the creation of the Republic of Srpska in Bosnia and Herzegovina, whose broad autonomy was given international recognition in 1995 after the Dayton Agreement.

| 11

Tito’s Yugoslavia and the states that appeared on its ruins, all their differences notwithstanding, developed and continued to evolve within the framework of general law, which applies to all the countries that occupy the vast region of Central, South-East and East Europe. Serbia is not an exception, although the process of its transformation, for the mentioned reasons, is slower and more painful than that of many of its neighbors.

Keywords: Yugoslavia, Serbia, social transformation, Slobodan Milosevic, Serb national question, Montenegro, Kosovo and Metohija, Republic of Srpska